

Challenges and solutions for rural entrepreneurship development in Bahar county

Fatemeh Rashidian¹ | Khalil Kalantari^{2*} | AliAkbar Barati³

¹Master student of Rural Development, Department of Agricultural Management and Development, University of Tehran, Tehran, Iran.

²Professor, Department of Agricultural Management and Development, University of Tehran, Tehran, Iran.,
Email: khkalan@ut.ac.ir

³Assistant Professor, Department of Agricultural Management and Development, University of Tehran, Tehran, Iran.

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:
Received: 01.09.2021
Revised: 16.01.2022
Accepted: 23.01.2022

Keywords:
Entrepreneurship
Rural Development
Rural Employment
Bahar County

ABSTRACT

Unemployment, poverty and rural migration are among the current challenges of rural communities. Entrepreneurship development, by create job opportunities and reduce unemployment, can pave the way for reducing poverty and migration of rural youth and achieving sustainable growth and development. In the present era, entrepreneurship, especially in rural areas and creating a suitable environment for its development is one of the tools of economic development of countries, especially developing countries. In this regard, the present research analyzes the challenges of entrepreneurship in the villages of Bahar county and offers solutions that lead to the development of rural entrepreneurship. The statistical population includes rural households living in Bahar county (122254 persons). The studied sample size were 280 persons. Stratified sampling method with proportional assignment based on population size of each rural area was used to select the samples. The required data were collected through researcher-made questionnaire. To analyze data both descriptive and inferential (confirmatory factor analysis based on partial least squares approach using SmartPLS software) methods were used. The results of this study showed that in general, the high production costs including energy and labor (0.368) was the most important challenges of rural entrepreneurship. Also, among the various solutions, economic solutions loans (0.687) include financial facilities and low-interest and then educational solutions (0.664) such as increasing self-confidence and self-belief, and supportive solutions (0.650) include encouraging and supporting new ideas are respectively among the most effective strategies for entrepreneurship development in Bahar rural areas.

Cite this article: Rashidian, F., Kalantari, Kh., Barati, A.A. 2022. Challenges and solutions for rural entrepreneurship development in Bahar county. *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 8 (4), 1-20.

© The Author(s).

DOI: 10.22069/JEAD.2022.19788.1557

Publisher: Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources

چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار

فاطمه رشیدیان^۱ | خلیل کلانتری^{۲*} | علی اکبر براتی^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی، گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۲. استاد گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: khkalan@ut.ac.ir
۳. استادیار گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله:	بیکاری، فقر و مهاجرت از روستا از جمله چالش‌های فعلی جوامع روستایی هستند. توسعه کارآفرینی با کمک به اشتغالزایی و کاهش بیکاری، می‌تواند زمینه‌ساز کاهش فقر و مهاجرت جوانان روستایی و دستیابی به رشد و توسعه پایدار باشد. در عصر حاضر، توسعه کارآفرینی روستایی از ابزارهای توسعه به ویژه در کشورهای درحال توسعه است. تحقیق حاضر به تحلیل چالش‌های پیش‌روی کارآفرینی و راهکارهای توسعه آن در روستاهای شهرستان بهار پرداخته است. جامعه آماری مورد مطالعه شامل خانوارهای روستایی ساکن در شهرستان بهار بود (۱۲۲۲۵۴ نفر). حجم نمونه مورد مطالعه ۲۸۰ نفر بود. برای انتخاب نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب استفاده شد، تعداد نمونه انتخابی از هر دهستان بر اساس تعداد جمعیت ساکن در آن دهستان بود. ابزار جمع‌آوری داده پرسشنامه محقق ساخته بود و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها علاوه بر آماره‌های توصیفی از روش تحلیل عاملی تأییدی مبتنی بر رویکرد حداقل مربعات جزئی (نرم‌افزار SmartPLS) استفاده شد. نتایج این تحقیق نشان داد که از نظر پاسخگویان، بالا بودن هزینه‌های تولید از جمله انرژی و نیروی کار (با ضریب تغییرات ۰/۳۶۸) و ضعف زیرساخت‌های حمایتی نظیر بیمه (با ضریب تغییرات ۰/۳۷۵) مهم‌ترین چالش کارآفرینی روستایی بوده است. همچنین، از میان راهکارهای مختلف راهکارهای اقتصادی با ضریب ۰/۶۸۷ (نظیر اعطای تسهیلات و وام‌های کم‌بهره) و پس از آن راهکارهای آموزشی با ضریب ۰/۶۶۴ (نظیر افزایش خودباوری و اعتماد به‌نفس) و راهکارهای حمایتی با ضریب ۰/۶۵۰ (تشویق و حمایت از ایده‌های نو) به‌ترتیب جزء مؤثرترین راهکارهای توسعه کارآفرینی در سطح روستاهای شهرستان بهار هستند.
واژه‌های کلیدی:	
کارآفرین	
توسعه روستایی	
اشتغال روستایی	
شهرستان بهار	

استناد: رشیدیان، ف.، کلانتری، خ.، براتی، ع.الف. (۱۴۰۰). چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار. *مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی*، ۸ (۴)، ۲۰-۱.

DOI: 10.22069/JEAD.2022.19788.1557

ناشر: دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

© نویسندگان.

مقدمه

توسعه کارآفرینی با کمک به اشتغالزایی و کاهش بیکاری، می‌تواند زمینه‌ساز کاهش فقر و دیگر نابسامانی‌های اجتماعی و فرهنگی و تسریع دستیابی به رشد و توسعه پایدار باشد. در واقع، کارآفرینی که به مفهوم کشف و بهره‌برداری از فرصت‌ها به منظور ارزش‌آفرینی در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه است، پایه و اساس توسعه همه جانبه محسوب می‌شود (دیوسالار و بزرگی، ۱۳۹۱). کارآفرینی در واقع کلید رشد و توسعه کشورها است چرا که موجب فراهم کردن فرصت‌های شغلی و زمینه‌ساز تولید محصولات و خدمات زیادی برای جامعه است (Wibowo and Saptono, 2018). کارآفرینی یک فعالیت یا فرآیند انسانی است و به منزله یکی از راه‌های مهم توسعه مناطق روستایی شناخته شده و راهی برای «احیای مجدد روستاها است» (Lenubach, 2021). کارآفرینی در مناطق روستایی می‌تواند به رفع بسیاری از چالش‌های روستایی از جمله بیکاری، درآمد پایین و فقدان تنوع اقتصادی کمک نماید. اهمیت این موضوع به‌ویژه از آن جهت است که پایین بودن سطح استانداردهای زندگی در نواحی روستایی، اغلب منجر به مهاجرت روستاییان به شهرها و در نتیجه آن بروز مسایل متعدد اجتماعی، اقتصادی و محیطی برای این نواحی شده است. از این رو برنامه‌ریزان روستایی به‌این نتیجه رسیده‌اند که تشویق روستاییان برای گرایش به کارهای تجاری به شیوه کارآفرینی مناسب‌ترین راهبرد برای پاسخ‌گویی به چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در مناطق روستایی است (سایبان و خسروی‌پور، ۱۳۹۶). در واقع، کارآفرینی نه تنها به توسعه مشاغل جدید کمک می‌کند، بلکه به بهبود رقابت اقتصادی، ایجاد رشد اقتصادی و خلق ثروت در نواحی روستایی منجر شده و در نهایت کیفیت زندگی ساکنان محلی را

بهبود می‌بخشد (Pato, 2016) دولت‌های کشورهای در حال توسعه اکنون به این درک رسیده‌اند که هیچ توسعه‌ای معنی‌دار نخواهد بود، مگر آن که جوامع روستایی نیز از آن بهره‌مند باشند، چرا که ساکنان روستاها همچنان بخش قابل توجهی از جمعیت آن‌ها را تشکیل می‌دهند (Newbery et al., 2017). اما توسعه به مفهوم عام آن و توسعه روستایی به مفهوم خاص آن، تا حد زیادی وابسته به توسعه کارآفرینی است که خود محرکی اساسی برای رشد اقتصادی و دستیابی به توسعه می‌باشد. به همین دلیل، توسعه کارآفرینی در محیط روستایی از ابزارهای پیشرفت اقتصادی به ویژه در کشورهای در حال توسعه است (صدیایی و صادقی، ۱۳۹۳).

از آنجا که جامعه روستایی از نظر ویژگی‌های مختلف نظیر محیطی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیرساختی با جامعه شهری متفاوت است، توسعه کارآفرینی روستایی در چنین محیطی با چالش‌های گوناگونی نظیر اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی، زیرساختی و مدیریتی روبرو خواهد بود (عناستانی و جهانتیغ، ۱۳۹۷؛ کریمی، ۱۳۹۳) که حل و فصل آن‌ها خود مستلزم بکارگیری راهکارهای متنوع و متناسب اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی، آموزشی، زیرساختی و غیره است (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۳). جامعه روستایی واقع در شهرستان بهار در استان همدان نیز از این قاعده مستثنی نبوده، همانند بسیاری از نواحی روستایی استان همدان و ایران طی سالیان اخیر با چالش‌های مختلفی از جمله بیکاری و مهاجرت جوانان و گسترش فقر روستایی به دلیل کاهش درآمد حاصل از بخش کشاورزی و ضعف زیرساخت‌ها و امکانات رفاهی و دیگر مسائل اجتماعی و فرهنگی روبرو بوده است (کریمی، ۱۳۹۳؛ سعدی و همکاران، ۱۳۹۳؛ Barati et al., 2021). به همین دلیل مطالعه حاضر با هدف بررسی چالش‌ها و راهکارهای

پیش‌روی توسعه کارآفرینی روستایی در سطح نواحی روستایی شهرستان بهار انجام شد تا بتواند ضمن شناسایی این چالش‌ها، راهکارهایی را در جهت توسعه کارآفرینی روستایی ارائه نماید.

پیشینه تحقیق

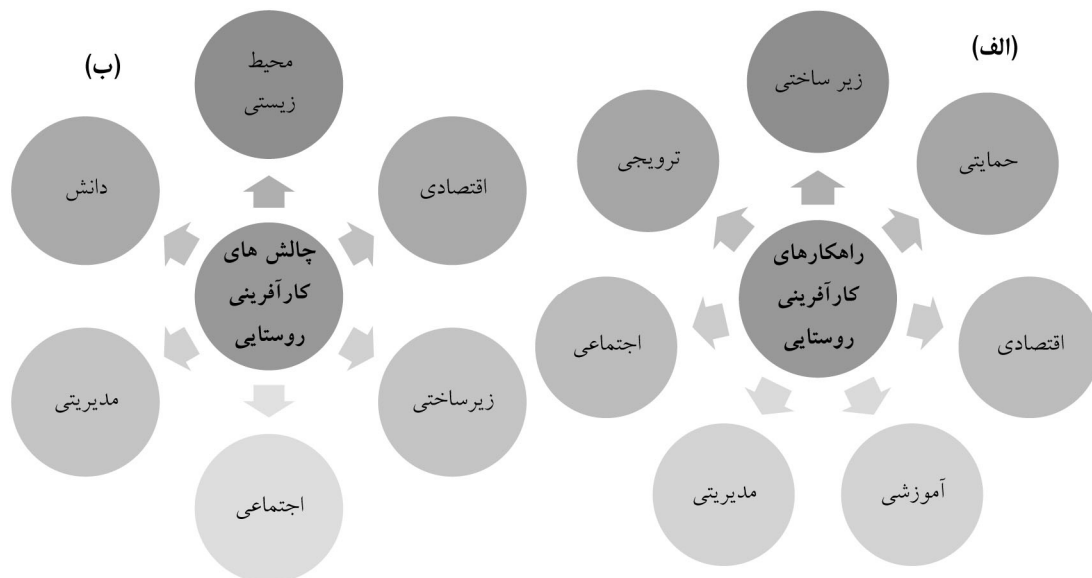
کارآفرینی موضوعی است که در دهه‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران مختلف قرار گرفته است. بدون شک رجوع به این مطالعات ضمن روشننگری بیشتر در خصوص جنبه‌های مختلف مسئله کارآفرینی، خلاهای تحقیقاتی، کمبود شواهد و مباحث حل نشده در این زمینه را برای محققین روشن ساخته و به محدود کردن دامنه موضوعی مسئله نیز کمک می‌نماید. با همین هدف در این بخش مروری هرچند مختصر بر پیشینه مطالعات انجام شده در این حوزه صورت گرفته تا به فرآیند انجام این تحقیق کمک نماید. بخش مهمی از مطالعات انجام شده در حوزه کارآفرینی روستایی تمرکز خود را بر مطالعه عوامل مؤثر بر کارآفرینی روستایی یا کشاورزی و بررسی چالش‌های و راهکارهای پیش‌روی آن گذاشته‌اند. به‌عنوان نمونه Emerole et al (۲۰۱۴) از سرمایه ناکافی و عدم دسترسی به بازار برای عرضه تولیدات به عنوان مهم‌ترین چالش‌های اثرگذار بر تصمیم به کارآفرینی در زمینه کشاورزی نام برده‌اند و امیدپور و همکاران (۱۳۹۹) عوامل زیرساختی و فضایی را در کنار مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و ویژگی‌های فردی و ارتباطی مهم‌ترین چالش‌هایی می‌دانند که به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی شهرستان دلفان اثر دارند و متقابلاً رفع آن‌ها مستلزم راهکارهای مختلف اقتصادی، مدیریتی، حمایتی، اجتماعی و قانونی است. مطالعه انجام شده توسط Jayadatta (۲۰۱۷) در هندوستان نیز نشان داد نبود

زمینه‌های مناسب بازاریابی، کمبود امکانات اولیه (مانند آب و برق و جاده‌های دسترسی) و مشکلات اقتصادی (نظیر کمبود سرمایه و منابع مالی) از جمله چالش‌های عمده کارآفرینی روستایی در این کشور هستند. از نظر محمدی‌خواره و عرفان‌نیا (۱۳۹۸) مهم‌ترین چالش‌های کارآفرینی روستایی در سه دسته کالبدی، اجتماعی و اقتصادی قابل جمع‌بندی هستند و یافته‌های احمدی و کوهستانی (۱۳۹۹) نیز حاکی از آن بود که عوامل اقتصادی مهم‌ترین چالش موجود بر سر راه کارآفرینی و توسعه کسب‌وکارهای کوچک روستایی بوده و پس از آن چالش‌های فردی و اجتماعی قرار دارند و لذا توسعه کارآفرینی روستایی مستلزم راهکارهای گوناگون از جمله اقتصادی، حمایتی و ترویجی آموزشی است. البته در خصوص چالش‌ها و راهکارهای کارآفرینی روستایی مطالعات دیگری نظیر Mehari and Belay (۲۰۱۷)، Rezaei, Mohammadali and Abdulkhalig (۲۰۱۹)، Hjorth and Holt (۲۰۱۹)، Moghaddam and Izadi (۲۰۱۶)، دهمرده و داورپناه (۱۳۹۹)، مقدم و کمالیان (۱۳۹۷)، فراهانی و همکاران (۱۳۹۳)، کریمی (۱۳۹۳) و سعیدی (۱۳۸۷) نیز انجام شده است که در آن‌ها در کنار چالش‌ها و راهکارهای اقتصادی و اجتماعی به عوامل فردی، مدیریتی، محیطی، دانشی، قانونی و زیرساختی نظیر ریسک مالی بالا، کمبود سرمایه، عدم داشتن مهارت، عدم دسترسی به رسانه‌های ارتباطی، ضعف نظام آموزشی، عدم حمایت سازمان‌های روستایی و ویژگی‌های فردی نظیر سن و کم سوادی به عنوان مهم‌ترین چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی در جامعه روستایی اشاره شده است.

در مطالعه حاضر، بر اساس مرور پیشینه فوق، موانع و چالش‌های کارآفرینی روستاها در قالب شش مؤلفه دانشی محیط‌زیستی، مدیریتی، اقتصادی، زیرساختی و اجتماعی و همچنین راهکارهای توسعه

ترویجی دسته‌بندی و به‌صورت مدل مفهومی ارائه شده در شکل (۱) مورد مطالعه قرار گرفتند.

کارآفرینی روستاها در هفت مؤلفه زیرساختی، حمایتی، اقتصادی، آموزشی، مدیریتی، اجتماعی و

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق: الف) راهکارها و ب) چالش‌های توسعه کارآفرینی

مواد و روش‌ها

شهرستان بهار تولید می‌شود. این شهرستان در تولید محصولات گوشت شترمرغ و بوقلمون، مرغ، قارچ، سیب‌زمینی، آلو، خیار و سیر رتبه اول استان را به خود اختصاص داده است. بطور کلی از نظر میزان تولید محصولات مختلف کشاورزی، این شهرستان حائز رتبه نخست در استان همدان است. همچنین، شهرستان بهار دارای ظرفیتی بالا در زمینه صنایع تبدیلی است که می‌تواند زمینه‌ساز توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه به ویژه در بخش کشاورزی و روستایی باشد. در این تحقیق حجم نمونه مورد نیاز، با توجه به روش تحلیل داده‌ها (تحلیل عاملی تاییدی)، براساس معیار ۱۰ برابر حداکثر تعداد متغیرهای آشکار مربوط به هر یک از سازه‌های موجود در مدل (که در این تحقیق ۱۰ مورد و مربوط به سازه چالش‌های مدیریتی بود) و همچنین براساس معیار رسیدن به توان آماری ۸۰ درصد و سطح اطمینان ۹۵ درصد،

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل خانوارهای روستایی ساکن در شهرستان بهار بود. شهرستان بهار از توابع استان همدان با جمعیتی بالغ بر ۱۲۲۲۵۴ نفر (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) است و یکی از شهرستان‌های مهم و پرجمعیت این استان محسوب می‌شود. این شهرستان شامل سه بخش مرکزی، لالچین، صالح‌آباد شش دهستان و چهار شهر، به مرکزیت شهر بهار است و در ۱۵ کیلومتری غرب استان همدان، واقع شده است. این شهرستان با گستره‌ای معادل ۱۷۳۹ کیلومتر مربع، حدود ۲/۷ درصد از وسعت استان همدان را تشکیل می‌دهد. در سال ۱۴۰۰ شهرستان بهار دارای تعداد ۷۰ روستای دارای سکنه بوده که این تعداد معادل ۳/۶ درصد از کل روستاهای دارای سکنه استان همدان هستند. بیش از ۷۵ درصد از جمعیت این شهرستان در بخش کشاورزی مشغول به کار هستند و در مجموع ۱۵ درصد از محصولات کشاورزی استان همدان در

بر اساس معیار اول حجم نمونه مورد نیاز حداقل ۱۰۰ مورد و بر اساس معیار دوم و به کمک نرم‌افزار Sample Power این تعداد ۲۸۰ مورد برآورد شد که از بین این دو مقدار، تعداد بیشتر (یعنی ۲۸۰ مورد) به عنوان حداقل حجم نمونه مورد نیاز در نظر گرفته شد. برای انتخاب نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب استفاده شد. معیار طبقه‌بندی دهستان‌های شهرستان بهار و معیار انتخاب تعداد نمونه از هر دهستان، جمعیت خانوارهای ساکن در آن دهستان بود. تعداد خانوارهای هر دهستان و حجم نمونه انتخاب شده از هر دهستان در جدول (۱) آمده است.

برای اندازه‌گیری مقادیر میانگین و سایر آماره‌های تحقیق، تعیین شد.

شکل ۲: نقشه موقعیت شهرستان بهار در استان همدان

جدول ۱- جمعیت، روستاهای انتخابی و تعداد خانوار ساکن در هر دهستان

دهستان	جمعیت	تعداد آبادی	حجم نمونه	روستاهای انتخابی
آبرومند	۸۵۵۱	۱۱	۳۵	رسول‌آباد سفلی و آبرومند
دیمکاران	۹۷۳۶	۱۶	۴۰	پرلوک و حسن‌قشلاق
سفالگران	۱۰۷۷۳	۱۰	۴۴	دینارآباد و تازه‌کند
سیمینه‌رود	۱۴۱۹۲	۱۱	۵۸	زاغه و حسین‌آباد بهار
صالح‌آباد	۱۰۴۹۶	۱۱	۴۳	مالک‌اشتر و همه‌کسی
مهاجران	۱۹۳۵۱	۱۹	۷۹	مهاجران و دستجرد
کل	۷۳۰۹۹	۷۸	۳۰۰	

حضور با کارشناسان اداره جهاد کشاورزی و چند تن از کارآفرینان معرفی شده از سوی این اداره در شهرستان بهار، فهرست اولیه اصلاح و نهایی شد. برای تعیین اعتبار ابزار اندازه‌گیری و اطمینان از صحت و دقت این ابزار، از اعتبار صوری استفاده شد. برای این منظور پس از طراحی و تنظیم پرسشنامه اولیه و قبل از تکمیل آن، پرسشنامه در اختیار اساتید گروه مدیریت و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران و همچنین برخی از کارشناسان اداره جهاد کشاورزی استان همدان قرار گرفت و پس از اعلام نظرات آنان،

داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز برای انجام این مطالعه به کمک ابزار پرسشنامه و به روش مصاحبه حضوری جمع‌آوری شد. پرسشنامه شامل سه بخش اصلی ویژگی‌های فردی و خانوادگی، چالش‌ها و راهکارها بود. چالش‌ها و راهکارها بر اساس مرور پیشینه هر کدام زیر یک گروه (چند مؤلفه اصلی) طبقه‌بندی شدند (شکل ۱). برای استخراج متغیرهای مرتبط با هر یک از سازه‌ها یا مؤلفه‌های تحقیق، ابتدا فهرستی از متغیرها، بر اساس مرور پیشینه و مبانی نظری تحقیق، استخراج شد. سپس از طریق مصاحبه

چالش‌های کارآفرینی روستایی: در این مطالعه برای اولویت‌بندی چالش‌های کارآفرینی روستایی، ابتدا از آماره ضریب تغییرات (CV) استفاده شد تا اولویت هر یک از چالش‌ها از دیدگاه افراد مورد مطالعه ارزیابی گردد. باتوجه به اینکه این آماره علاوه بر میانگین، انحراف معیار هر متغیر را نیز در نظر می‌گیرد، نسبت به میانگین نشانگر بهتری برای اولویت‌بندی متغیرها است (کلاتری، ۱۳۹۵). جدول (۲) مقادیر ضریب تغییرات محاسبه شده برای هریک از چالش‌های کارآفرینی روستایی را از نظر روستاییان منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد. بر این اساس و در میان کلیه چالش‌های مورد مطالعه، چالش بالا بودن هزینه‌ها (با ضریب تغییرات ۰/۳۶۸)، در گروه مؤلفه‌های اقتصادی، مهم‌ترین چالش کارآفرینی روستایی بوده است. ضعف زیرساخت‌های حمایتی نظیر بیمه و معافیت‌های مختلف (با ضریب تغییرات ۰/۳۷۵) و کمبود یا نبود امکانات زیرساختی (با ضریب تغییرات ۰/۳۸۲) به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار دارند. در سمت دیگر این طیف، متغیر حسادت اطرافیان کم اهمیت‌ترین چالش موثر بر کارآفرینی روستایی بوده است. در میان مؤلفه‌های محیط زیستی، «نابودی تدریجی منابع آبی و خاکی و چشم‌اندازهای روستایی»، در بین مؤلفه‌های زیرساختی «ضعف زیرساخت‌های حمایتی نظیر بیمه و معافیت‌های مختلف»، در بین مؤلفه‌های دانشی «کمبود دوره‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی روستایی»، در میان مؤلفه‌های مدیریتی «عدم حمایت از روستاییان درقبال نوسانات قیمت محصولات کشاورزی» و در نهایت در میان چالش‌های اجتماعی «عدم تمایل جوانان روستایی به ماندن در روستا» از جمله مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار هستند.

اصلاحات لازم اعمال گردید. در نهایت، برای اطمینان از پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش محاسبه ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مقادیر این ضریب برای سازه‌های مختلف در این تحقیق بین ۰/۷۹ تا ۰/۹۲ بود. تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس دو گروه تحلیل‌های توصیفی (شامل محاسبه شاخص‌های مرکزیت و پراکندگی از جمله میانگین، انحراف از معیار و فراوانی با استفاده از نرم‌افزار SPSS) و استنباطی (محاسبه ضریب تغییرات در محیط نرم‌افزار Excel و تحلیل عاملی مبتنی بر روش حداقل مربعات جزئی در محیط نرم‌افزار SmartPLS برای اولویت‌بندی و تعیین مؤثرترین چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی) بود. استفاده از روش تأییدی مبتنی بر حداقل مربعات جزئی به این دلیل بود که مدل تأییدی مورد استفاده مبتنی بر آزمون یک تئوری پذیرفته شده نبوده بلکه بر مبنای جمع‌بندی صورت گرفته از مرور پیشینه توسط محققین بوده است.

نتایج و بحث

توصیف جامعه مورد مطالعه: از نظر سنی میانگین، مد (نما)، انحراف معیار، کمینه و بیشینه سنی جمعیت مورد مطالعه در این تحقیق به ترتیب، ۳۷/۶۸، ۵۷، ۱۱/۹۲۳، ۱۵ و ۷۲ سال بود. اغلب پاسخگویان (۷۰ درصد) را مردان تشکیل داده و تعداد زنان مورد مطالعه حدود سی درصد بودند. از کل جامعه مورد مطالعه ۲۲۰ نفر متأهل و ۶۰ نفر مجرد بودند. همچنین، از نظر سطح تحصیلات ۱/۸ درصد بیسواد، ۳۰/۷ درصد دارای تحصیلات ابتدایی، ۳۷/۹ درصد دارای تحصیلات دیپلم، ۱۴/۶ درصد تحصیلات فوق‌دیپلم و ۱۵ درصد دارای مدرک لیسانس و بالاتر بوده‌اند. ۵۹ نفر از جمعیت مورد مطالعه دارای سابقه فعالیت کارآفرینی و ۲۱۳ نفر فاقد سابقه کارآفرینی بودند.

چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی... / فاطمه رشیدیان و همکاران

جدول ۲- مقادیر ضریب تغییرات چالش‌های کارآفرینی در روستا

مؤلفه	گونه / متغیر	نماد	میانگین	انحراف از معیار	CV	اولویت در گروه	اولویت کل
محیط زیستی	نابودی تدریجی منابع آبی، خاکی و چشم‌اندازهای روستایی	Env3	۲/۷۲	۱/۰۸۰	۰/۳۹۷	۱	۶
	اثرپذیری بیشتر فعالیت‌های روستایی از عوامل محیطی	Env1	۲/۵۱	۱/۰۵۴	۰/۴۱۹	۲	۱۶
	نوسانات اقلیمی	Env2	۲/۶۷	۱/۱۲۵	۰/۴۲۱	۳	۱۷
زیر ساختی	ضعف زیرساخت‌های حمایتی نظیر بیمه و معافیت‌های مختلف از جمله مالیاتی	Inf1	۲/۷۲	۱/۰۲۲	۰/۳۷۵	۱	۲
	کمبود یا نبود زیرساخت‌های انبارداری	Inf2	۲/۷۶	۱/۰۵۵	۰/۳۸۲	۲	۳
	نبود شبکه بانکی مناسب در روستا	Inf3	۲/۶۶	۱/۰۶۲	۰/۳۹۹	۳	۷
	ضعف شبکه‌ها یا زیرساخت‌های اطلاعاتی و ارتباطی	Inf4	۲/۶۵	۱/۰۹۶	۰/۴۱۳	۴	۱۴
	فقدان نظام بازاریابی برای محصولات تولیدی	Inf5	۲/۷۹	۱/۱۵۶	۰/۴۱۴	۵	۱۵
	فقدان نظام قیمت‌گذاری مناسب محصولات تولیدی	Inf6	۲/۷۳	۱/۱۳۳	۰/۴۱۴	۶	۱۵
	کمبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل	Inf7	۲/۶۴	۱/۱۱۳	۰/۴۲۱	۷	۱۸
اقتصادی	بالا بودن هزینه‌های تولید از جمله انرژی و نیروی کار	Eco1	۲/۸۵	۱/۰۴۹	۰/۳۶۸	۱	۱
	فقدان ریسک‌پذیری میان جوامع روستایی	Eco2	۲/۷۳	۱/۰۹۳	۰/۴۰۰	۲	۸
	حمایت مالی اندک از کارآفرینان	Eco3	۲/۷۰	۱/۰۸۴	۰/۴۰۱	۳	۹
	بالا بودن نرخ سود تسهیلات اعطایی از سوی بانک‌ها	Eco4	۲/۸۲	۱/۱۵۱	۰/۴۰۸	۴	۱۳
	عدم کفایت سرمایه‌های مالی شخصی	Eco5	۲/۶۴	۱/۱۲۱	۰/۴۲۴	۵	۲۰
	کاهش سطح تولیدات کشاورزی و روستایی	Eco6	۲/۳۸	۱/۰۳۷	۰/۴۳۵	۶	۲۳
دانشی	کمبود دوره‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی روستایی	Kno1	۲/۷۳	۱/۰۴۸	۰/۳۸۳	۱	۴
	عدم آشنایی کارآفرینان با کسب‌وکارهای روستایی	Kno2	۲/۶۲	۱/۰۴۱	۰/۳۹۷	۲	۶
	تجربه ناکافی در زمینه ایجاد کسب‌وکار جدید	Kno3	۲/۶۶	۱/۰۷۹	۰/۴۰۵	۳	۱۱
	کمبود خدمات آموزشی در زمینه کارآفرینی روستایی	Kno4	۲/۷۵	۱/۱۲۱	۰/۴۰۷	۴	۱۲
	فقدان دانش کافی در زمینه کارآفرینی	Kno5	۲/۶۶	۱/۱۲۵	۰/۴۲۲	۵	۱۹
	بالا بودن نرخ بیسوادی در جامعه روستایی	Kno6	۲/۳۸	۱/۱۳۲	۰/۴۵۱	۶	۳۰
	سطح پایین تحصیلات کارآفرینان	Kno7	۲/۷۳	۱/۰۴۸	۰/۴۷۷	۷	۳۲
مدیریتی	عدم حمایت درقبال نوسانات قیمت محصولات کشاورزی	Man1	۲/۸۳	۱/۰۸۷	۰/۳۸۴	۱	۵
	فقدان برنامه‌ریزی بلندمدت در زمینه توسعه روستایی	Man2	۲/۶۹	۱/۰۷۷	۰/۴۰۰	۲	۸
	نوسان و عدم شفافیت قوانین و پایبندی نهادهای دولتی به تعهدات خود	Man3	۲/۷۵	۱/۱۰۹	۰/۴۰۳	۳	۱۰
	وجود قوانین بازدارنده نظیر قانون ارث	Man4	۲/۷۱	۱/۱۲۲	۰/۴۱۴	۴	۱۵
	وجود تبعیض در بازار نسبت به تولیدات روستایی	Man5	۲/۷۰	۱/۱۳۰	۰/۴۱۸	۵	۱۶
	کمبود تشکلهای مرتبط با کسب‌وکار روستایی	Man6	۲/۷۳	۱/۱۶۵	۰/۴۲۶	۶	۲۱
	حمایت اندک دولت و مسئولین از کارآفرینان روستایی	Man7	۲/۷۲	۱/۲۰۰	۰/۴۴۱	۷	۲۷
	شناخت کم از پتانسیل‌های کارآفرینی موجود در محیط روستا	Man8	۲/۴۳	۱/۱۰۰	۰/۴۵۲	۸	۳۱

۲۹	۸	۰/۴۵۰	۱/۱۱۷	۲/۶۷	Soc1	وجود برخی باورهای اجتماعی بازدارنده در میان روستائیان
۱۶	۱	۰/۴۱۸	۱/۱۲۷	۲/۶۴	Soc2	عدم تمایل جوانان روستایی به ماندن و زندگی در روستا
۲۱	۲	۰/۴۲۶	۱/۰۸۷	۲/۵۱	Soc3	فرصت‌های اندک کار و اشتغال در روستا برای جوانان
۲۲	۳	۰/۴۳۳	۱/۱۲۱	۲/۵۷	Soc4	کاهش احساس تعلق مکانی در میان جوانان روستایی
۲۴	۴	۰/۴۳۶	۱/۰۸۲	۲/۴۷	Soc5	نگرش اجتماعی نامناسب درخصوص مشاغل خانگی
۲۵	۵	۰/۴۳۸	۱/۱۵۷	۲/۶۳	Soc6	محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی در زمینه کار زنان
۲۶	۶	۰/۴۳۹	۱/۱۶۰	۲/۶۰	Soc7	افزایش میانگین سنی جامعه روستایی بدلیل مهاجرت جوانان
۲۸	۷	۰/۴۴۶	۱/۱۳۴	۲/۵۲	Soc8	عدم حمایت خانواده و اطرافیان از کارآفرینی
۳۲	۹	۰/۴۷۷	۱/۱۶۶	۲/۴۴	Soc9	نگرش تبعیض‌آمیز روستائیان نسبت به دوجنس زن و مرد
۳۳	۱۰	۰/۵۰۴	۱/۲۲۷	۲/۴۳	Soc10	ترس از حسادت و نگاه منفی اطرافیان

معنی‌دار بر توسعه کارآفرینی روستایی داشته‌اند که فهرست و نحوه و میزان اثر آن‌ها در جدول (۳) و شکل (۳) مشخص شده است. از آنجا که مقادیر بارهای عاملی تمامی گویه‌ها بالاتر از ۰/۷ و مقادیر آماره t این گویه‌ها نیز بالاتر از حد استاندارد (۱/۹۶) است، نشانگرهای انتخاب شده برای هر یک از مؤلفه‌ها (سازه‌ها) مناسب بوده‌اند. همچنین از آنجا که شاخص پایایی ترکیبی برای همه سازه‌ها بالاتر از ۰/۷ و مقادیر میانگین واریانس استخراج شده^۱ بالاتر از مقدار ۰/۵ است، تفکیک سازه‌ها نیز به درستی انجام شده و مدل از روایی واگرا و همگرا برخوردار است. بنابراین، بخش اندازه‌گیری مدل از کیفیت لازم برخوردار است.

پس از ارزیابی برازندگی بخش اندازه‌گیری، لازم است برازندگی بخش ساختاری نیز بررسی شود. به منظور ارزیابی بخش ساختاری مدل لازم است مقادیر آماره t و ضرایب مسیر (مقادیر بتا) و R^2 مورد ارزیابی قرار گیرند. براساس شکل‌های (۳) و (۴) کلیه ضرایب مسیر از نظر آماری معنی‌دار بوده و مقادیر آن‌ها در حد قابل قبولی قرار دارند.

اگرچه تحلیل انفرادی متغیرها نگرش کلی حاکم بر یک پدیده در جامعه را نشان می‌دهد، اما متغیرهای شناسایی شده از این منظر حتما موثرترین متغیرها نیستند، زیرا در دنیای واقعی، متغیرها مستقل از یکدیگر نبوده و دارای اثر متقابل هستند. بنابراین، ممکن است اثر مستقل یکدیگر را تقویت یا تضعیف کنند. لذا، برای مدیریت بهتر یک مسئله لازم است متغیرها و مؤلفه‌های آن در کنار هم و با فرض مستقل بودن مورد تحلیل قرار گیرند. به همین دلیل و برای شناسایی مؤثرترین چالش‌های توسعه کارآفرینی روستایی از روش تحلیل عاملی تأییدی نیز استفاده شد. از آنجا که در این قبیل مدل‌ها و قبل از تحلیل نتایج لازم است تا ویژگی‌های برازندگی مدل مورد استفاده بررسی گردد، پیش از تحلیل یافته‌های حاصل از مدل، نتایج برازندگی مدل مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت. بررسی برازندگی خود شامل دو بخش اندازه‌گیری و ساختاری است. برای ارزیابی برازندگی مدل اندازه‌گیری چالش‌های توسعه کارآفرینی روستایی، لازم است ابتدا مقادیر بارهای عاملی مورد ارزیابی قرار گیرد. براساس جدول (۳)، از میان متغیرهای مختلف مطرح شده در قالب هر یک از چالش‌های کارآفرینی (جدول ۲)، تنها ۱۲ متغیر، اثری

چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی... / فاطمه رشیدیان و همکاران

جدول ۳- روایی و پایایی مدل اندازه‌گیری چالش‌های کارآفرینی روستایی

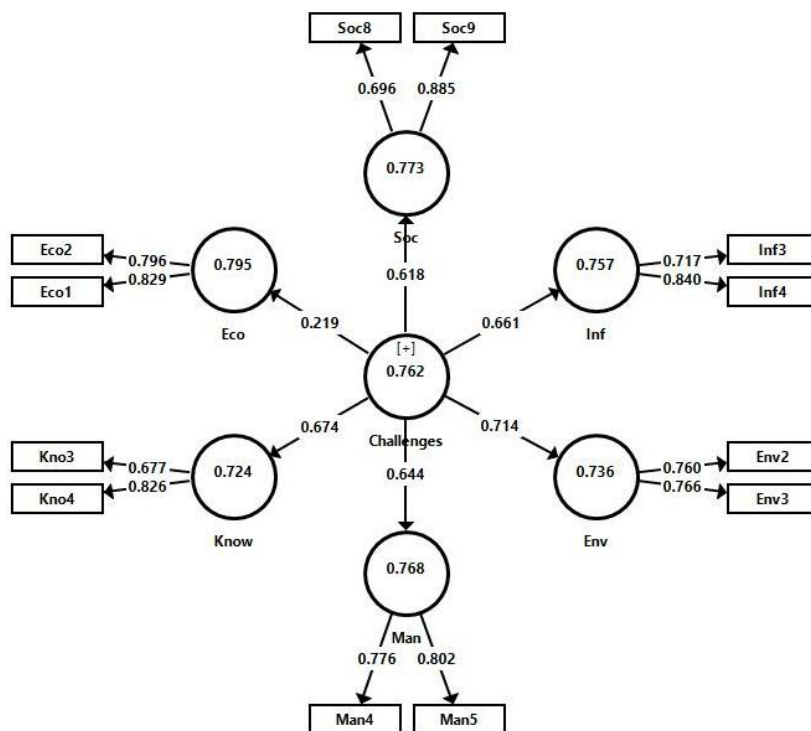
مؤلفه	نماد	نشانگر/متغیر آشکار	بار عاملی	مقدار t	PC	AVE
اقتصادی	Eco1	فقدان ریسک‌پذیری میان جوامع روستایی	۰/۸۲۹	۲/۸۷۵	۰/۷۵۹	۰/۶۶۰
(Eco)	Eco2	بالا بودن هزینه‌های تولید از جمله انرژی و نیروی کار	۰/۷۹۶	۳/۱۳۸		
اجتماعی	Soc8	عدم حمایت خانواده و اطرافیان از کارآفرینی	۰/۶۹۶	۸/۳۲۰	۰/۷۷۳	۰/۶۳۴
(Soc)	Soc9	نگرش تبعیض‌آمیز روستاییان نسبت به دو جنس زن و مرد	۰/۸۸۵	۲۹/۵۳۹		
زیرساختی	Inf3	نبود شبکه بانکی مناسب در روستا	۰/۷۱۷	۹/۷۱۸	۰/۷۵۷	۰/۶۱۰
(Inf)	Inf4	ضعف شبکه‌ها یا زیرساخت‌های اطلاعاتی و ارتباطی	۰/۸۴۰	۱۹/۷۲۱		
محیط زیستی	Env2	نوسانات اقلیمی	۰/۷۶۰	۱۶/۳۵۲	۰/۷۳۶	۰/۵۸۳
(Env)	Env3	نابودی تدریجی منابع آبی، خاکی و چشم‌اندازهای روستایی	۰/۷۶۶	۱۴/۹۱۱		
مدیریتی	Man4	وجود قوانین بازدارنده نظیر قانون ارث	۰/۷۷۶	۱۵/۷۰۴	۰/۷۶۸	۰/۶۲۳
(Man)	Man5	وجود تبعیض در بازار نسبت به تولیدات روستایی	۰/۸۰۲	۱۸/۲۱۶		
دانشی	Know3	تجربه ناکافی در زمینه ایجاد کسب‌وکار جدید	۰/۶۷۷	۹/۶۱۸	۰/۷۲۴	۰/۵۷۰
(Know)	Know4	کمبود خدمات آموزشی در زمینه کارآفرینی روستایی	۰/۸۲۶	۱۸/۷۴۱		

تلقی شده‌اند، اما تأثیر معنی‌داری نداشته‌اند.

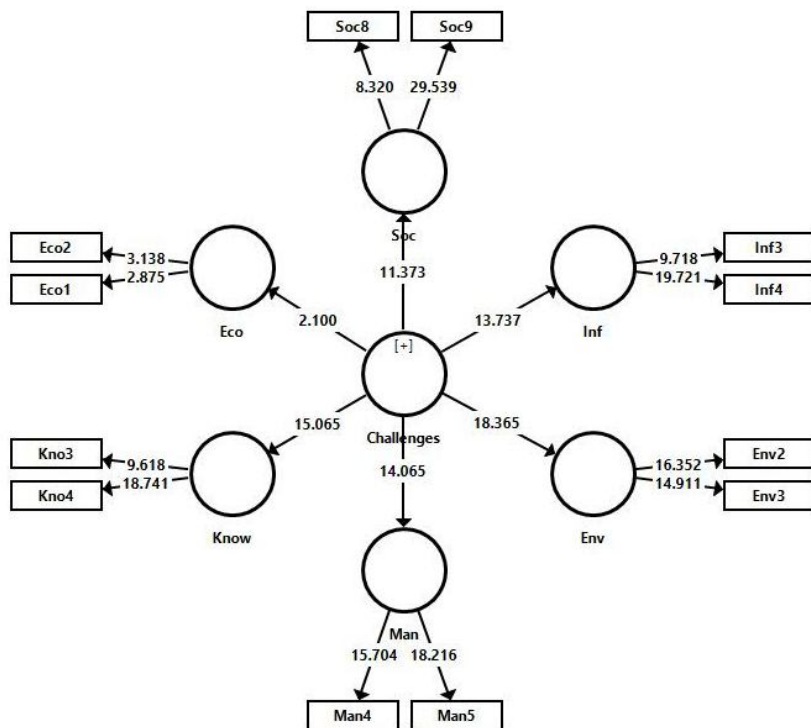
عوامل زیرساختی (با ضریب مسیر ۰/۶۶۱) سومین گروه از چالش‌ها هستند. در این گروه دو عامل ضعف شبکه‌ها یا زیرساخت‌های اطلاعاتی و ارتباطی (۰/۸۴۰) و نبود شبکه بانکی مناسب در روستا (۰/۷۱۷) موثرترین عوامل هستند. هر یک از عوامل مدیریتی، اجتماعی و اقتصادی نیز به ترتیب با ضریب مسیر ۰/۶۴۴ و ۰/۶۱۸ و ۰/۲۱۹، چالش‌های بعدی توسعه کارآفرینی روستایی هستند. در میان عوامل مدیریتی دو عامل وجود تبعیض در بازار نسبت به تولیدات روستایی (۰/۸۰۲) و وجود قوانین بازدارنده نظیر قانون ارث (۰/۷۷۶)؛ در میان عوامل اجتماعی دو عامل وجود نگرش تبعیض‌آمیز در میان روستاییان نسبت به دو جنس زن و مرد (۰/۸۸۵) و عدم حمایت خانواده و اطرافیان از کارآفرینی (۰/۶۹۶) و در نهایت در میان عوامل اقتصادی، فقدان ریسک‌پذیری در میان روستاییان (۰/۸۲۹) و بالا بودن هزینه‌های تولدی از جمله انرژی و نیروی کار (۰/۷۹۶) موثرترین چالش‌های کارآفرینی روستایی بوده‌اند.

لذا، مدل عاملی مرتبه دوم فرض شده برای این مطالعه تأیید می‌گردد و می‌توان به تفسیر نتایج پرداخت. به عبارت دیگر عوامل یا سازه‌های شش‌گانه مشخص شده به عنوان چالش‌های کارآفرینی روستایی از اعتبار کافی برخوردار هستند.

براساس شکل (۳)، از میان چالش‌های مختلف کارآفرینی روستایی، عوامل محیط‌زیستی (با ضریب مسیر ۰/۷۱۴) موثرترین هستند. در میان این عوامل و براساس بارهای عاملی، آنچه باید در اولویت قرار گیرد به ترتیب چالش نابودی تدریجی منابع آبی و خاکی و چشم‌اندازهای روستایی (۰/۷۶۶) و نوسانات اقلیمی (۰/۷۶۰) است. پس از عوامل محیط‌زیستی، این عوامل دانشی هستند که مؤثرترین چالش‌ها بوده‌اند (با ضریب مسیر ۰/۶۷۴). در بین عوامل دانشی به ترتیب دو عامل کمبود خدمات آموزشی در زمینه کارآفرینی روستایی (۰/۸۲۶) و تجربه ناکافی در زمینه ایجاد کسب‌وکارهای جدید (۰/۶۷۷)، موثرترین چالش‌های کارآفرینی روستایی بوده و سایر عوامل موجود در این گروه، اگر چه از نظر پاسخگویان مهم

شکل ۳- مقادیر بارهای عاملی و ضرایب مسیر مدل چالش‌های کارآفرینی روستایی (مقادیر داخل دایره نشان‌دهنده مقادیر پایایی ترکیبی مربوط به هر یک از سازه‌ها است)

شکل ۴- مقادیر آماره t مدل چالش‌های کارآفرینی روستایی

نیز همانند چالش‌ها عمل شد. جدول (۵) مقادیر ضریب تغییرات محاسبه شده برای هر یک از

راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی: برای اولویت‌بندی راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی

«تشویق کارآفرینان به توسعه کار خود در محیط روستا» از جمله مهم‌ترین راهکارهای مطرح شده در زمینه توسعه کارآفرینی بوده‌اند (جدول ۵). همانند چالش‌ها، در خصوص تحلیل راهکارها نیز از روش تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد که در این بخش ابتدا به بررسی برازندگی و سپس تحلیل نتایج مدل راهکارها پرداخته خواهد شد. در ارتباط با مدل اندازه‌گیری راهکارهای توسعه کارآفرینی در روستا، براساس جدول (۶)، از میان گویه‌های مطرح شده ۲۰ راهکار وارد مدل نهایی شدند. از آنجا که هر یک از این راهکارها دارای مقادیر بارعاملی بالاتر از ۰/۷ بوده و مقادیر آماره t آن‌ها بالاتر از ۱/۹۶ می‌باشد، می‌توان نتیجه گرفت روابط مربوطه (با اطمینان ۹۵ درصد) معنی‌دار هستند. گذشته از مقادیر بارهای عاملی، مقادیر شاخص پایایی ترکیبی برای هر یک از سازه‌ها حاکی از آن است که بخش‌های اندازه‌گیری مدل از پایایی مناسب برخوردارند (جدول ۶).

راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی در منطقه مورد مطالعه را نشان می‌دهد. بر اساس این جدول، از نظر پاسخگویان و در مجموع متغیر تسهیل فرآیند صدور پروانه و اخذ مجوزهای کارآفرینی (با ضریب تغییرات ۰/۲۹۲) مهم‌ترین راهکار توسعه کارآفرینی روستایی بوده است. ترویج و معرفی فعالیت‌های مرتبط به کارآفرینی روستایی در سطح ملی و بین‌الملل که منجر به ارتقای جایگاه کارآفرینان روستایی می‌شود و تقویت شبکه بازاریابی بین روستا و شهر نیز در اولویت‌های دوم و سوم قرار داشته‌اند. در سمت دیگر نیز راهکار برگزاری دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی به عنوان کم‌اهمیت‌ترین راهکار از سوی پاسخگویان شناسایی شده است. همچنین، در میان راهکارهای زیرساختی، «توسعه شبکه راه‌ها و دیگر زیرساخت‌های ارتباطی»؛ در بین راهکارهای ترویجی، «ترویج و معرفی فعالیت‌های مرتبط به کارآفرینی روستایی»؛ و در بین راهکارهای اجتماعی،

جدول ۵- مقادیر ضریب تغییرات مدل راهکارهای توسعه کارآفرینی

مؤلفه	گویه / متغیر	نماد	میانگین	انحراف از معیار	CV	اولویت در گروه	اولویت کل
زیرساختی	توسعه شبکه راه‌ها و دیگر زیرساخت‌های ارتباطی	Inf2	۲/۹۵	۰/۹۰۳	۰/۳۰۶	۱	۵
	بهبود زیرساخت‌ها و امکانات اطلاعاتی و ارتباطی نظیر تلفن و اینترنت	Inf1	۲/۹۹	۰/۹۵۸	۰/۳۳۴	۲	۱۶
ترویجی	ترویج و معرفی فعالیت‌های مرتبط به کارآفرینی روستایی	Ext2	۲/۹۴	۰/۸۸۱	۰/۲۹۹	۱	۲
	ترغیب سازمان‌های غیردولتی برای سرمایه‌گذاری در محیط‌های روستایی	Ext1	۲/۹۳	۱/۰۵۷	۰/۳۶۰	۲	۲۳
	معرفی کارآفرینان موفق روستایی	Ext3	۲/۸۲	۱/۰۶۶	۰/۳۷۸	۳	۲۵
اجتماعی	تشویق کارآفرینان به توسعه کار خود در محیط روستا	Soc3	۲/۹۴	۰/۹۸۷	۰/۳۳۵	۱	۱۷
	اعتماد مردم به افرادی که در روستا کارآفرینی می‌کنند	Soc1	۲/۹۱	۰/۹۸۵	۰/۳۳۸	۲	۱۸
	تحسین کارآفرینان روستایی توسط اطرافیان	Soc2	۲/۹۲	۰/۹۹۷	۰/۳۴۱	۳	۲۱
مدیریتی	تسهیل فرآیند صدور پروانه و اخذ مجوزهای کارآفرینی	Man2	۳/۰۹	۰/۹۰۵	۰/۲۹۲	۱	۱
	هماهنگی نهادهای مختلف مرتبط با کارآفرینی روستایی	Man3	۲/۹۸	۰/۹۰۹	۰/۳۰۵	۲	۴
	تدوین سند توسعه در زمینه توسعه کارآفرینی روستایی	Man4	۲/۹۳	۰/۹۱۰	۰/۳۱۰	۳	۶
	مطالعه، شناسایی و معرفی پتانسیل‌های کارآفرینی موجود در روستاها	Man1	۲/۹۹	۰/۹۵۸	۰/۳۲۰	۴	۱۰

مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی، دوره ۸، شماره ۴، ۱۴۰۰

مؤلفه	گروه / متغیر	نماد	میانگین	انحراف از معیار	CV	اولویت در گروه	اولویت کل
آموزشی	افزایش خودباوری و اعتماد به نفس از طریق مشارکت دادن روستاییان	Edu4	۲/۹۶	۰/۹۲۴	۰/۳۱۲	۱	۷
	آموزش نحوه تولید محصولات کارآفرین	Edu3	۲/۸۷	۰/۹۱۲	۰/۳۱۷	۲	۹
	بهبود و ترویج فرهنگ خوداشتغالی	Edu2	۲/۹۱	۰/۹۴۶	۰/۳۲۵	۳	۱۲
	برگزاری دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی	Edu1	۲/۷۱	۱/۰۷۷	۰/۳۹۷	۴	۲۶
اقتصادی	تقویت شبکه بازاریابی بین روستا و شهر	Eco2	۳/۰۳	۰/۹۹۲	۰/۳۰۴	۱	۳
	سرمایه‌گذاری برای افزایش اشتغال و کاهش مهاجرت روستاییان	Eco5	۳/۰۶	۰/۹۳۳	۰/۳۰۵	۲	۴
	قیمت‌گذاری و تضمین قیمت محصولات کارآفرینان	Eco4	۳/۰۴	۰/۹۸۱	۰/۳۱۴	۳	۸
	کاهش و یا حذف مالیات پرداختی کسب‌وکارهای نوپا، کوچک و متوسط	Eco3	۲/۹۵	۰/۹۲۸	۰/۳۲۲	۴	۱۲
	اعطای تسهیلات و وام‌های کم‌بهره	Eco1	۳/۰۴	۰/۹۲۸	۰/۳۲۷	۵	۱۴
	توسعه شبکه بازاریابی بین‌المللی	Eco6	۲/۸۰	۰/۹۹۰	۰/۳۵۳	۶	۲۲
حمایتی	بیمه کردن محصولات و فعالیت‌های کارآفرینان در قبال پیشامدهای مالی	Sup3	۲/۹۴	۰/۹۳۳	۰/۳۱۷	۱	۹
	حمایت دولت و مسئولین از طرح‌های کارآفرینی در روستا	Sup5	۳/۰۵	۰/۹۸۲	۰/۳۲۱	۲	۱۱
	توسعه کسب‌وکارهای موجود در روستا از طریق سیاست‌های حمایتی	Sup4	۲/۹۹	۰/۹۷۸	۰/۳۲۷	۳	۱۴
	حمایت از صادرات محصولات کارآفرینان	Sup7	۳/۰۲	۱/۰۰۷	۰/۳۳۳	۴	۱۵
	ایجاد پارک‌های کارآفرینی و فناوری روستایی	Sup2	۲/۹۳	۰/۹۹۴	۰/۳۳۹	۵	۱۹
	تشویق و حمایت از ایده‌های نو در روستاها و احترام گذاشتن به آن‌ها	Sup6	۲/۹۷	۱/۰۱۲	۰/۳۴۰	۶	۲۰
	توسعه تشکل‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه کارآفرینی	Sup1	۲/۷۸	۱/۰۴۸	۰/۳۷۶	۷	۲۴

راهکارهای کارآفرینی روستایی از اعتبار کافی برخوردار هستند.

اکنون که برازندگی مدل مورد تأیید قرار گرفت، می‌توان نسبت به تفسیر نتایج اقدام کرد. براساس ضرایب مسیر (شکل ۵)، از میان راهکارهای توسعه کارآفرینی در روستا در حال حاضر راهکارهای اقتصادی (با ضریب مسیر ۰/۶۸۷) موثرترین هستند

به منظور ارزیابی بخش ساختاری مدل لازم است مقادیر آماره t و ضرایب مسیر (مقادیر بتا) و R^2 مورد ارزیابی قرار گیرند. براساس شکل‌های (۵) و (۶) کلیه ضرایب مسیر از نظر آماری معنی‌دار بوده و مقادیر آن‌ها در حد قابل قبولی قرار دارند. لذا، مدل عاملی مرتبه دوم فرض شده تأیید می‌گردد و می‌توان به تفسیر نتایج پرداخت. به عبارت دیگر عوامل یا سازه‌های هفت‌گانه مشخص شده به عنوان

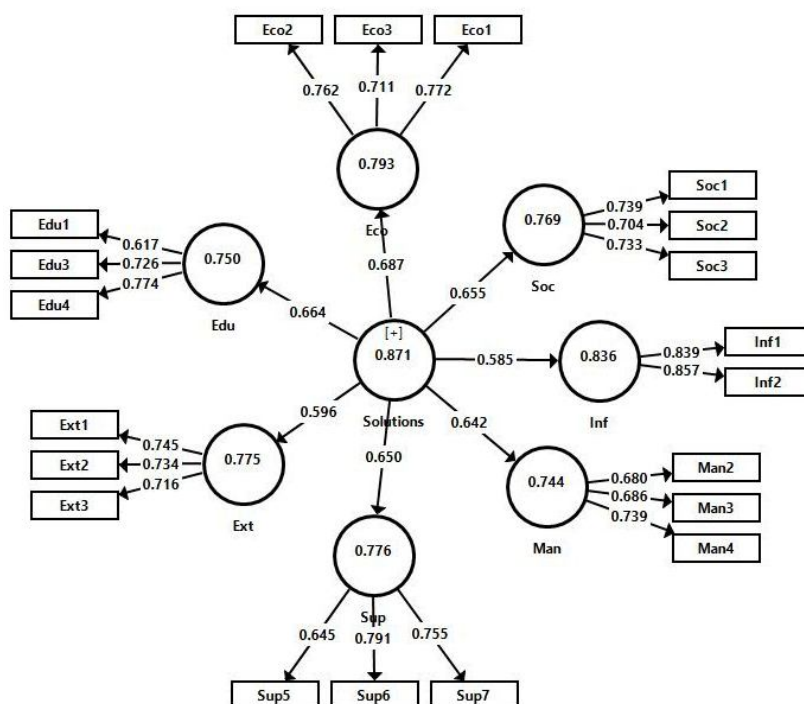
چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی... / فاطمه رشیدیان و همکاران

جدول ۶- روایی و پایایی مدل اندازه‌گیری راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی

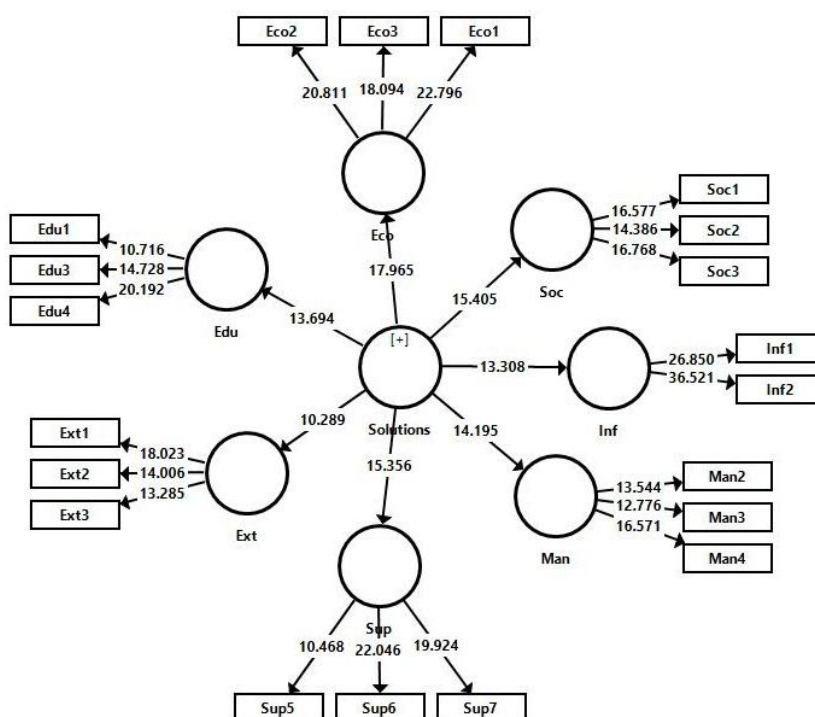
مؤلفه	نماد	نشانه‌گر / متغیر آشکار	بارعاملی	مقدار t	PC	AVE
اقتصادی (Eco)	Eco1	اعطای تسهیلات و وام‌های کم‌بهره	۰/۷۷۲	۲۲/۷۹۶	۰/۷۹۳	۰/۵۶۱
	Eco2	تقویت شبکه بازاریابی بین روستا و شهر	۰/۷۶۲	۲۰/۸۱۱		
	Eco3	کاهش و یا حذف مالیات پرداختی کسب و کارهای نوپا، کوچک و متوسط	۰/۷۱۱	۱۸/۰۹۴		
آموزشی (Edu)	Edu1	برگزاری دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی	۰/۶۱۷	۱۰/۷۱۶	۰/۷۵۰	۰/۵۰۲
	Edu3	آموزش نحوه تولید محصولات که می‌تواند باعث کارآفرینی شود	۰/۷۲۶	۱۴/۷۲۸		
	Edu4	افزایش خودباوری و اعتماد به نفس از طریق مشارکت دادن روستاییان	۰/۷۷۴	۲۰/۱۹۲		
	Ext1	ترغیب سازمان‌های غیردولتی برای سرمایه‌گذاری در محیط‌های روستایی	۰/۷۴۵	۱۸/۰۲۳		
ترویجی (Ext)	Ext2	ترویج و معرفی فعالیت‌های مرتبط به کارآفرینی روستایی	۰/۷۳۴	۱۴/۰۰۶	۰/۷۷۵	۰/۵۳۵
	Ext3	معرفی کارآفرینان موفق روستایی	۰/۷۱۶	۱۳/۲۸۵		
	Inf1	بهبود زیرساخت‌ها و امکانات اطلاعاتی و ارتباطی نظیر تلفن و اینترنت	۰/۸۳۹	۲۶/۸۵۰		
زیرساختی (Inf)	Inf2	توسعه شبکه راه‌ها و دیگر زیرساخت‌های ارتباطی	۰/۸۵۷	۳۶/۵۲۱	۰/۸۳۶	۰/۷۱۹
	Man2	تسهیل فرآیند صدور پروانه و اخذ مجوزهای کارآفرینی	۰/۶۸۰	۱۳/۵۴۴		
مدیریتی (Man)	Man3	هماهنگی نهادهای مختلف مرتبط با کارآفرینی روستایی	۰/۶۸۶	۱۲/۷۷۶	۰/۷۴۴	۰/۴۹۳
	Man4	تدوین سند توسعه در زمینه توسعه کارآفرینی روستایی	۰/۷۳۹	۱۶/۵۷۱		
	Soc1	اعتماد مردم به افرادی که در روستا کارآفرینی می‌کنند	۰/۷۳۹	۱۶/۵۷۷		
اجتماعی (Soc)	Soc2	تحسین کارآفرینان توسط اطرافیان	۰/۷۰۴	۱۴/۳۸۶	۰/۷۶۹	۰/۵۲۶
	Soc3	تشویق کارآفرینان به توسعه کار خود در محیط روستا	۰/۷۳۳	۱۶/۷۶۸		
	Sup5	حمایت دولت و مسئولین از طرح‌های کارآفرینی در روستا	۰/۶۴۵	۱۰/۴۶۸		
حمایتی (Sup)	Sup6	تشویق و حمایت از ایده‌های نو در روستاها و احترام گذاشتن به آنها	۰/۷۹۱	۲۲/۰۴۶	۰/۷۷۶	۰/۵۳۷
	Sup7	حمایت از صادرات محصولات کارآفرینان	۰/۷۵۵	۱۹/۹۲۴		

تولید محصولاتی که می‌تواند باعث کارآفرینی شود (۰/۷۲۶) و برگزاری دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی (۰/۶۱۷) موثرترین راهکارهای آموزشی برای توسعه کارآفرینی روستایی هستند. در گروه راهکارهای اجتماعی نیز راهکارهای ارتقاء اعتماد مردم به افرادی که در روستا کارآفرینی می‌کنند (۰/۷۳۹)، تشویق کارآفرینان به توسعه کار خود در محیط روستا (۰/۷۳۳) و تحسین کارآفرینان توسط اطرافیان (۰/۷۱۴) موثرترین هستند.

در میان این عوامل آنچه باید در اولویت قرار گیرد به ترتیب عبارت‌اند از اعطای تسهیلات و وام‌های کم‌بهره (۰/۷۷۲)، تقویت شبکه بازاریابی بین روستا و شهر (۰/۷۶۲) و کاهش و یا حذف مالیات پرداختی کسب و کارهای نوپا، کوچک و متوسط (۰/۷۱۱). پس از عوامل اقتصادی، این عوامل آموزشی است که مؤثرترین راهکارها در این زمینه هستند (با ضریب مسیر ۰/۶۶۴). در میان این گروه از عوامل به ترتیب سه عامل افزایش خودباوری و اعتماد به نفس از طریق مشارکت دادن روستاییان (۰/۷۷۴)، آموزش نحوه

شکل ۵- مقادیر بارهای عاملی و ضرایب مسیر مدل راهکارهای کارآفرینی روستایی (مقادیر داخل دایره نشان‌دهنده مقادیر پایایی ترکیبی مربوط به هر یک از سازه‌ها است)

شکل ۶- مقادیر آماره t مدل راهکارهای کارآفرینی روستایی

ضرایب مسیر ۰/۶۵۰، ۰/۶۴۲، ۰/۵۹۶ و ۰/۵۸۵ قرار دارند. در میان راهکارهای حمایتی، تشویق و حمایت

پس از این راهکارها، به ترتیب راهکارهای حمایتی، مدیریتی، ترویجی و زیرساختی، به ترتیب با

۱۳۹۳). این در حالی است که فعالیت‌های کشاورزی که خود پایه اقتصاد روستا را تشکیل می‌دهد و وابسته به حیات جامعه روستایی است، عمده‌ترین فعالیت روستایی در سطح مناطق روستایی این شهرستان بوده و نقش قابل توجهی در اقتصاد استان همدان دارد. در نتیجه، بی‌توجهی به مسائل جامعه روستایی از جمله کارآفرینی می‌تواند عواقب اقتصادی و اجتماعی بیشماری را برای این شهرستان و استان همدان به بار آورد. تحقیق حاضر که با هدف شناسایی چالش‌های کارآفرینی و کمک به توسعه آن در سطح شهرستان بهار انجام شد، نشان داد که چالش اقتصادی مهم‌ترین چالش توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار است. در نتیجه آنچه باید در اولویت توجه برنامه‌ریزان حوزه کارآفرینی روستایی در این منطقه قرار گیرد، رفع نمودن موانع اقتصادی از جمله بالابودن هزینه‌ها، فقدان ریسک‌پذیری میان جوامع روستایی و عدم حمایت کافی از کارآفرینان روستایی است که مورد تأکید مطالعات گذشته از جمله کریمی (۱۳۹۳)، عنابستانی و جهانتیغ (۱۳۹۷) و محمدی‌خیاره و عرفان‌نیا (۱۳۹۸) نیز بوده است. گذشته از چالش‌های اقتصادی، ضعف زیرساخت‌های حمایتی و مالی نظیر بیمه و شبکه بانکی در نواحی روستایی از جمله دیگر چالش‌های توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی شهرستان بهار است. در نتیجه، توسعه شبکه بانکی و بهبود برنامه‌های و طرح‌های بیمه‌ای در حوزه مشاغل و کسب‌وکارهای روستایی می‌تواند به بهبود فضای کارآفرینی روستایی کمک نماید. این موارد در دیگر مطالعات از جمله Mohammadali and Abdulkhalig (۲۰۱۹) و دهمرده و داورپناه (۱۳۹۹) نیز مورد تأکید بوده است. در حوزه مسایل دانشی نیز کمبود دوره‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی روستایی، عدم آشنایی کارآفرینان با کسب و کارهای روستایی و تجربه ناکافی در زمینه

از ایده‌های نو در روستاها و احترام گذاشتن به آن‌ها (۰/۷۹۱)؛ در بین راهکارهای مدیریتی تدوین سند توسعه در زمینه توسعه کارآفرینی روستایی (۰/۷۳۹)؛ و از گروه راهکارهای ترویجی، ترغیب سازمان‌های غیردولتی برای سرمایه‌گذاری در محیط‌های روستایی (۰/۷۴۵)؛ و در نهایت، در گروه راهکارهای زیرساختی نیز توسعه شبکه راه‌ها و دیگر زیرساخت‌های ارتباطی (۰/۸۵۷) مؤثرترین راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی بوده‌اند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با رشد پرشتاب صنعت و فناوری در جهان، عقب‌ماندگی مناطق روستایی بیشتر آشکار شده است. از آنجاکه اقشار روستایی معمولاً نسبت به اقشار شهری کم‌درآمدتر و آسیب‌پذیرتر بوده و از سطح رفاه و خدمات اجتماعی کمتری برخوردارند، اغلب تمایل به مهاجرت به شهرها دارند. بنابراین، کاهش فقر مناطق روستایی، ارتقای سطح زندگی و رفاه روستاییان، ایجاد اشتغال و افزایش بهره‌روی مشاغل روستایی اجتناب‌ناپذیر است (یاوری اردکول و همکاران، ۱۳۹۰). توجه به کارآفرینی روستایی و توسعه آن یکی از راهبردهای دستیابی به این مهم است که خود مستلزم بررسی و شناسایی چالش‌ها و راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی است (ورکیانی‌پو و همکاران، ۱۳۹۸). امروزه تفکر نوآوری و کارآفرینی در کشورهای جهان سوم اجتناب‌ناپذیر و لازمه یک اقتصاد سالم و نیل به توسعه اقتصادی است (Bharthvajan, 2014). جامعه روستایی ایران به طور اعم و شهرستان بهار در استان همدان به طور اخص، از این قاعده مستثنی نیستند. در حال حاضر کمبود فرصت‌های شغلی و ضعف کارآفرینی منجر به رشد مهاجرت از نواحی روستایی استان و شهرستان بهار شده است (سعیدی و همکاران، ۱۳۹۳ و کریمی،

نشان داد که راهکارهای مدیریتی مهم‌ترین راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار هستند. لذا، راهکارهایی از جمله تسهیل فرآیند صدور پروانه و اخذ مجوزهای کارآفرینی، هماهنگی نهادهای مختلف مرتبط با کارآفرینی روستایی و تسهیل فرآیند آن و تدوین سند توسعه در زمینه توسعه کارآفرینی روستایی، باید در اولویت راهبردهای توسعه کارآفرینی روستایی باشند. این قبیل راهکارها مورد توصیه Mohammadali and Abdulkhalik (۲۰۱۹) در منطقه کردستان عراق نیز بوده است. توسعه کارآفرینی و کسب‌وکار روستایی از طریق درک همه‌جانبه عوامل و راهکارهای مؤثر بر کارآفرینی، موجب شتاب گرفتن کسب‌وکارها و نیز تضمین فعالیت‌های کارآفرینانه است. رشد و توسعه فعالیت‌های کارآفرینی می‌تواند یک رویکرد راهبردی و حیاتی برای پیشرفت جامعه روستایی باشد (صلواتی و همکاران، ۱۳۹۳). در کنار راهکارهای مدیریتی، در شهرستان بهار راهکارهای ترویجی نیز باید در مرکز توجه قرار گیرند. چرا که می‌توانند تأثیر زیادی در رشد و توسعه کارآفرینی داشته باشند. از جمله این راهکارها می‌توان به مواردی چون ترویج و معرفی فعالیت‌های مرتبط با کارآفرینی، ترغیب سازمان‌های غیردولتی برای سرمایه‌گذاری در محیط‌های روستایی و معرفی کارآفرینان موفق روستایی، اشاره کرد که برخی از این راهکارها توسط سایر پژوهشگران (Jayadatta, 2017; Mehari and Belay, 2017) نیز مورد تأکید قرار گرفته است. در کنار راهکارهای فوق لازم است به راهکارهای اقتصادی نیز توجه شود. تقویت شبکه بازاریابی روستا - شهری، سرمایه‌گذاری برای افزایش اشتغال که می‌تواند منجر به کاهش مهاجرت روستاییان از نواحی روستایی گردد (سعدی و همکاران ۱۳۹۳) و پایداری و تضمین قیمت محصولات کارآفرینان از جمله این راهکارها است. در

ایجاد کسب‌وکار جدید، از جمله چالش‌های پیش‌روی توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار است. در حال حاضر، اگر چه سطح سواد خواندن و نوشتن طی دهه‌های اخیر در میان روستائیان ارتقای قابل توجه یافته است، اما در حوزه دانش و مهارت کاربردی همچنان جامعه روستایی شهرستان بهار و بویژه جوانان روستایی این شهرستان دچار کمبود هستند. لذا، لازم است با انجام یک مطالعه نیازسنجی و امکان‌سنجی ضمن شناسایی فرصت‌های کارآفرینی بالقوه موجود در شهرستان بهار، نسبت به افزایش و ارتقاء سطح دانش و مهارت جوانان روستایی این شهرستان، در راستای بهره‌مند شدن از فرصت‌های کارآفرینی بویژه در حوزه صنایع تبدیل و فرآوری محصولات کشاورزی که از جمله مزیت‌های نسبی شهرستان بهار است، گام برداشته شود. علاوه‌براین، مسائل محیط‌زیستی، مدیریتی و اجتماعی نیز نقش زیادی در توسعه نیافتگی کارآفرینی در روستاهای این شهرستان داشته‌اند. مواردی مثل: نابودی منابع آبی، خاکی و چشم‌اندازهای روستایی؛ عدم حمایت از روستائیان در قبال نوسانات قیمت محصولات کشاورزی و وجود برخی باورهای نادرست اجتماعی در میان روستائیان (نظیر نگرش منفی نسبت به کسب‌وکارهای خانگی یا اشتغال زنان)، از جمله این موارد هستند که باید مورد توجه قرار گیرند. این یافته‌های با یافته‌های سایر محققین (Mohammadali and Abdulkhalik, 2019; Mehari and Belay, 2017; Rezaei-Moghaddam and Izadi, 2019; Hjorth and Holt, 2016؛ امیدپور و همکاران، ۱۳۹۹) در دیگر نواحی روستایی ایران و خارج از ایران همسو است. به طور کلی شناخت دقیق مسایل و چالش‌های اثرگذار در فعالیت‌های کارآفرینانه روستایی بسیار اهمیت دارد، زیرا ریشه بسیاری از مشکلات در جوامع در حال توسعه در مناطق روستایی قرار دارد (تودارو، ۱۳۹۱). نتایج این مطالعه

توسعه کارآفرینی روستایی در شهرستان بهار ارائه نمود:

چالشی بزرگ برای جامعه روستایی که به شدت وابسته به منابع طبیعی و محیط زیست است، خواهد شد. لذا، باید با اتخاذ تدابیر صحیح و مدیرانه، به گونه‌ای که هم بستر مناسب برای تولیدات کارآفرینان فراهم گردد و هم محیط زیست روستا حفظ و مراقبت گردد، از کارآفرینان و محیط زیست حمایت گردد. از جمله این اقدامات می‌تواند تدوین دستورالعمل‌های حافظ محیط زیست و طبیعت برای توسعه کسب‌وکارهای روستایی و الزام آن‌ها به رعایت آن‌ها باشد.

د) به منظور پشتیبانی از کارآفرینان و ترویج انجام فعالیت‌های کارآفرینانه، لازم است با تدوین و اصلاح قوانین و برنامه‌ها و اتخاذ سیاست‌های خاص برای حمایت از کارآفرینان و توسعه کارآفرینی روستایی، اقدام به مانع‌زدایی و رفع مشکلات موجود در مسیر صدور پروانه و اخذ مجوزهای کارآفرینی روستایی شود.

ه) لازم است به منظور توانمند شدن افراد مستعد در سطح روستاها، فعالیت‌های کارآفرینانه چه در سطح ملی و چه بین‌المللی، ترویج و تشویق شود تا روحیه کارآفرینی پرورش یافته و در نهایت محیطی کارآفرینانه در سطح جامعه روستایی حاکم شود.

و) در نهایت، پیشنهاد می‌گردد شبکه بازاریابی بین روستا و شهر تقویت گردد. چرا که این مهم منجر به شناسایی و بهره‌برداری بیشتر و سریعتر از فرصت‌های موجود برای کسب و حفظ مشتریان، از طریق رویکردهای نوآورانه می‌شود.

نهایت، می‌توان پیشنهادهای زیر که برگرفته از یافته‌های تحقیق حاضر است را برای رفع چالش‌ها و الف) با وجود اهمیت روزافزون کارآفرینی و نقش آن در توسعه روستایی، وجود معضلات فراوان از جمله بالا بودن هزینه‌ها و تورم گسترده، موجب کندی روند توسعه کارآفرینی روستایی شده و همین امر سبب نرخ بالای شکست و موفقیت اندک کسب‌وکارهای موجود در نواحی روستایی شهرستان بهار شده است. لذا، پیشنهاد می‌گردد که بویژه در مراحل اولیه چرخه حیات، کسب‌وکارهای روستایی از طرق مختلف مانند اتخاذ سیاست‌های حمایتی و معافیت‌های مالیاتی مورد حمایت قرار گیرند تا از این طریق به رشد کارآفرینی در مناطق روستایی و تشویق کارآفرینان کمک شود.

ب) نتایج این مطالعه نشان داد، عواملی مانند ضعف زیرساخت‌های حمایتی، نظیر بیمه، شبکه بازاریابی و سیاست‌های مالیاتی، چالش‌های مختلفی را برای فعالیت‌های کارآفرینی در سطح شهرستان بهار به همراه داشته است. بنابراین، رفع این چالش‌ها از جمله اقدامات ضروری برای توسعه کارآفرینی روستایی در این شهرستان است.

ج) درست است که مزیت‌ها و اثرات مثبت فعالیت‌های کارآفرینی از قبیل ایجاد درآمد و فرصت‌های شغلی، سبب شده تا از آن به عنوان ابزاری برای متنوع‌سازی اقتصاد و توسعه جوامع روستایی یاد شود، اما اگر این فعالیت‌ها به گونه‌ای باشد که سبب آسیب به محیط زیست و طبیعت شوند، نابودی تدریجی منابع آبی و خاکی روستا را در پی خواهند داشت که این امر به مرور زمان تبدیل به

منابع

۱. احمدی، س. و کوهستانی، ح. ۱۳۹۹. واکاوی عوامل موثر بر موفقیت کارآفرینی زنان روستایی در استان کردستان. فضای جغرافیایی، ۲۰ (۷۰): ۱۶۷-۱۸۷.
۲. امیدپور، ف.، رحمانی فضلی، ع. و عزیزپور، ف. ۱۳۹۹. تحلیل عوامل ساختاری موثر بر توسعه کارآفرینی مناطق روستایی

- شهرستان دلفان. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۹ (۱): ۲۱-۴۰.
۳. ایزدی، ن. و عطائی، پ. ۱۳۹۲. کارآفرینی روستایی و نقش ترویج و آموزش کشاورزی در توسعه آن. فصلنامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۱ (۴): ۹۴-۹۰.
۴. تودارو، م. ۱۳۹۱. توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی، انتشارات کوهسار، تهران.
۵. دهمرده، م. و داوینپناه، م. ۱۳۹۹. تحلیل موانع کارآفرینی روستایی در شهرستان زابل. کارآفرینی در کشاورزی، ۷ (۲): ۵۸-۴۵.
۶. دیوسالار، س. و بزرگی، ف. ۱۳۹۱. بررسی نقش کارآفرینی در رشد اقتصادی و توسعه پایدار. کنفرانس ملی کارآفرینی و مدیریت کسب و کارهای دانش بنیان، ۲۳ آبانماه: بابلسر.
۷. سایبان، ف. و خسروی پور، ب. ۱۳۹۶. نقش کارآفرینی در توسعه پایدار روستایی. اولین همایش ملی نهادهای سازی کارآفرینی در توسعه پایدار با رویکرد آموزش عالی، ۹ اسفندماه: دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان.
۸. سعدی، ح. ا.، بهرامی، ل. و افشار کهن، ج. ۱۳۹۳. علل مهاجرت روستاییان در استان همدان (شهرستان ملایر بخش جوکار). علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۱ (۱): ۷۳-۵۳.
۹. سعیدی مهرآباد، م. ۱۳۸۷. تأثیر آموزش کارآفرینی بر توسعه رفتارهای کارآفرینانه. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۱ (۱): ۵۱-۱۹.
۱۰. صلواتی، ع. رستمی نوروزآباد، م.، کمانگر، ف. و رحمانی نوروزآباد، س. ۱۳۹۳. تفکر سیستمی و استقرار مدیریت دانش. مطالعات مدیریت راهبردی، ۱۸ (۵): ۹۹-۷۳.
۱۱. صیدایی، ا. و صادقی، ح. ۱۳۹۳. کارآفرینی و برنامه‌ریزی توسعه روستایی. نشر دارخوین، اصفهان.
۱۲. عنابستانی، ع. ا. و جهانبیغ، ح. ۱۳۹۷. بررسی چالش‌های توسعه کارآفرینی سبز دریاچه‌ای در منطقه سیستان. برنامه‌ریزی فضایی، ۸ (۴): ۲۶-۱.
۱۳. فراهانی، ح.، رسولی‌نیا، ز. و اصدقی سراسکانرود، ز. ۱۳۹۳. عوامل اثرگذار بر رشد کارآفرینی در نواحی روستایی مورد: دهستان جابرانصار در شهرستان آبدانان. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۳ (۹): ۱-۱۶.
۱۴. کریمی، س. ۱۳۹۳. کارآفرینی روستایی: چالش‌ها و فرصت‌ها. کارآفرینی در کشاورزی، ۱ (۳): ۱۰۱-۱۱۹.
۱۵. کلاتتری، خ. ۱۳۹۵. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار spss، انتشارات شریف، چاپ دوم، تهران.
۱۶. محمدی خیاره، م. و عرفان‌نیا، ا. ۱۳۹۸. شناسایی و اولویت‌بندی چالش‌ها و فرصت‌های کارآفرینی روستایی: مطالعه موردی دهستان‌های باقران، القورات و شاخن شهرستان بیرجند. روستا و توسعه، ۲۲ (۴): ۱۲۲-۹۱.
۱۷. مقدم، ع. و کمالیان، ع. ر. ۱۳۹۷. مدل مفهومی مبتنی بر رویکرد کارآفرینی برای بهبود کارایی. مجله نظام آموزشی پژوهشی، ۱۲ (۱): ۵۷۸-۵۵۹.
۱۸. ورکیانی‌پور، ن.، حسینی، م.، سمیعی، ر. و اشرفی، م. ۱۳۹۸. ارائه مدل توسعه کارآفرینی زنان با رویکرد توسعه پایدار روستایی در استان گلستان. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۹ (۵۴): ۱۴۷-۱۶۶.
۱۹. یآوری اردکول، ع.، پویافر، ا. فواندی، ف. و نوش آفرین، ب. ۱۳۹۰. نقش صندوق‌های اعتباری خرد بر مدیریت پایدار منابع طبیعی (مطالعه موردی پروژه بین‌المللی ترسیب کربن). جنگل و مرتع، ۸۹ (۱): ۷۳-۶۸.
20. Barati, A.A., Zhoolideh, M., Moradi, M., Sohrabi Mollayousef, E. and Fürst, C. 2021. Multidimensional poverty and livelihood strategies in rural Iran. *Environment, Development and Sustainability*, 23 (12): 1-32.
21. Bharthvajan, R. 2014. Women entrepreneurs & problems of women entrepreneurs. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, 3 (9), 19109.
22. Emerole, C.O., Dorcas, U. and Kelechi, C. 2014. Determinants of Entrepreneurship Decision for Agricultural Business among Graduates in Abia State, Nigeria. *International Conference on Agricultural, Environmental and Biological Sciences (AEBS-2014): April 24-25.*

23. Hjorth, D. and Holt, R. 2016. It's entrepreneurship, not enterprise: Ai Weiwei as entrepreneur. *Business Venturing Insights*, 5: 50-54.
24. Izadi, H., and Rezaei-Moghaddam, K. 2017. Accelerating components of the entrepreneurship development in small agricultural businesses in rural areas of Iran. *Technical Journal of Engineering and Applied Sciences*, 7 (1): 6-15.
25. Jayadatta, S., 2017. Major Challenges and Problems of Entrepreneurship in India. *Journal of Business and Management*, 19(9): 35-44.
26. Leunbach, D. 2021. Entrepreneurship as a family resemblance concept: A Wittgensteinian approach to the problem of defining entrepreneurship. *Scandinavian Journal of Management*, 37 (1): 101-141.
27. Mehari, A.T. and Belay, C.F. 2017. Challenges and prospects of entrepreneurship development and job creation for youth unemployed: evidence from Addis Ababa and Dire Dawa city administrations, Ethiopia. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 6 (11): 1-22.
28. Mohammadali, Z.M. and Abdulkhaliq S.S. 2019. Prospects and Challenges of Entrepreneurship Development in the Kurdistan Region of Iraq: An Overview. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, 7 (2): 4-16.
29. Newbery, R., Siwale, J. and Henley, A. 2017. Rural entrepreneurship theory in the developing and developed world. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 18 (1): 3-4.
30. Pato, M.L. and Teixeira, A.A. 2016. Twenty years of rural entrepreneurship: A bibliometric survey. *Sociologia Ruralis*, 56 (1): 3-28.
31. Rezaei-Moghaddam, K. and Izadi, H. 2019. Entrepreneurship in small agricultural quick-impact enterprises in Iran: Development of an index, effective factors and obstacles. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9 (1): 1-21.
32. Wibowo, A. and Saptono, A. 2018. Does teachers' creativity impact on vocational students entrepreneurial intention?. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21 (3): 1-1.2